

HATÁROK ÉS HATÁRTÉRSEGEK KUTATÁSA MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG

HARDI TAMÁS'

ABSTRACT

The paper presents, on the foundations of Hungarian geography and regional science, the main development trends and institutions of Hungarian border researches. For Hungarian geography the research of the borders was a specific topic, due to the geographical and historical endowments of Hungary, but it was not in the foreground for decades. From the 1980s, in addition to geography regional science joined in the survey of this issue, now popular again, and since then a huge number of publications has been made on the most diverse aspects of this special phenomenon of social geography. The aim of the paper is not to elevate border research to the level of a partial discipline; instead, we look at it as a research topic that deals with a selected element of space.

Keywords: state border, border research, political geography regional science

s. BEVEZETŐ: A HATÁRKUTATÁS, HATÁRTAN

A napjainkban népszerűen „határkutatás”-nak nevezett, az államhatárokhoz és határtérsegekhez kötődő vizsgálati témák összessége egy sokak által folytatott kutatói tevékenység, amely a nyolcvanas évek végén és főként a kilencvenes években nagy lendületet kapott, s több diszciplínán is átívelve mára egy jelentős méretű, közös szeletét alkotja a földrajztudománynak és a regionális tudománynak. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy napjaink határkutatása, annak tematikus és módszertani bázisa e két tudomány közös gyermeke, bár az egyes témák néhol }Jelentős mértékben érintenek más tudományterületeket is, elsősorban a társadalom- és a természettudományok köréből. Így a határkutatásokba bekapcsolódó kutatók diszciplináris palettája is széles, a döntő többség a földrajzosok és regionalisták közül verbuválódik, de történészek, jogá-

---

PhD, tudományos munkatárs (MTA RKK Nyugat-magyarországi "tudományos Intézet), egyetemi docens (Széchenyi István Egyetem, Győr)

szak, szociológusok, közgazdászok, hadtudósok és politológusok is megtalálják itt saját témájukat, sőt találkozhatunk az élettudományokhoz, vagy akár a műszaki tudományokhoz kötődő kutatókkal is.

A határkutatási témák népszerűsége több okra is visszavezethető. Magyarországon nagyobb az érdeklődés a téma iránt, mint a szomszédos országokban, mely sajátos történelmi helyzetünkből származhat. Napjaink tematikus és mennyiségi bővülése azonban sokkal inkább az államhatárok funkcionális átalakulásából, a sokunk számára alapvető élményként megélt „határnyitás”-okból, a más államok területének egyre hétköznapibb használatából, majd a történelmi jelentőségű uniós és schengeni csatlakozásból ered. Ezek az események olyan történelmi körülményeket teremtettek, amelyek együtt egy negyedszázados periódusban ritkák, és különleges alkalmat teremtenek egy földrajzi jelenség, az államhatár és a határtérségek jellemzőinek, sajátosságainak és változásainak a tanulmányozására. Először érthetjük meg azt, hogy az államhatár nemcsak térben, de funkcionálisan is változó, dinamikus jelenség, amely a szélesebb társadalmi-gazdasági környezettel kölcsönkapcsolatban áll. (A tisztánlátás érdekében megjegyezzük, hogy az államhatár, mint a nemzetállam intézményének integráns része jogi, védelmi, gazdasági; más megközelítésben elválasztó, összekötő, szűrő és ideológiai funkciókkal rendelkezik. A „funkcióváltás” nem ezen funkciók elvesztését jelenti, hiszen akkor maga a határ szűnne meg, ami a szuverén nemzetállam lényegének megszüntét jelentené. Funkcióváltás alatt azt értjük, hogy ezen funkciók súlya, földrajzi helye és gyakorlati megjelenése alakul át.)

Leszűkíthető-e, körvonalazható-e mégis egy sajátos, egységes, a határokkal és határtérségekkel foglalkozó tudományos terület? HAJDÚ Z. (1988) a „határtant” (limológia) a politikai földrajzból származtatja, elsősorban a határra, mint az államok közötti érintkezési felületre tekintve, bár megjegyzi, hogy: „A különböző elméleti kiindulások következtében ez a politikai határtan meglehetősen összetett és ellentmondásos.”, hiszen a sajátos nemzeti álláspontok és érdekek befolyásolták az egyes iskolák alapvető megközelítéseit. Az eltelt 25 év során ehhez még számos (multi)diszciplináris és tematikus megközelítés is társult, úgyhogy a „tan” nem feltétlenül az egységes tudományos részdiszciplínává fejlődés irányába mozdult el, sőt, sok esetben a politikai földrajzi alapjaitól is elszakadt. A témák nagy része már elszakadt az államtól, mint az államhatár által körbevett egységtől, amely a határ természetét alapvetően befolyásolja, és a határt már mint lokális jelenséget vizsgálja.

Így, a témák ismeretében - ha szűkíteni akarunk - a határkutatás, avagy határtan terrénumaként azokat a vizsgálati aspektusokat nevezhetjük meg, amelyek célja az államhatár és az általa befolyásolt társadalmi-gazdasági tér, illetve a földrajzi környezet természetének, belső összefüggéseinek és külső

kapcsolatrendszerének vizsgálata, beleértve ebbe természetesen az államot magát is. Más megközelítés viszont, mikor más kutatási témák vizsgálati terepeként tekintünk a határtérségre. A demográfiai, gazdasági és szociológiai vizsgálatoknál elmondhatjuk, hogy a vizsgált jelenség egyik jellemzője, hogy a határ hatással van rá. Ezekben az esetekben a „határtan” mint segédtudomány jelenik meg. Ezt a fejtegetést természetesen nem azzal a szándékkal tesszük, hogy saját kutatásainknak valami sajátos tudomány-rendszeri helyet alkossunk. Célunk csupán az, hogy az egyre terebélyesedő kutatási területen körülhatároljunk egy olyan csoportot, amelyre fókuszálhatunk.

A másik, alapvető kérdés, ami a határkutatások értékelésénél gyakran felmerül, az a határtérség, mint térfogalom kérdése. A kutatásoknak itt két problémával kell szembesülniük: a) a határ egyik oldalát tekintik-e határtérségnek (ezt nevezhetjük igazán határ *menti* kutatásnak), illetve összehasonlítják-e a két oldalt, avagy a határ két oldalát együtt, mint egyetlen határtérséget elemzik (határon *átnyúló* jelleg), illetve b) meddig terjed az ún. határtérség? Ez utóbbi kérdésre is számos válasz született már. Egyes esetekben közigazgatási egységek (határ menti járások, kistérségek, megyék) elemzésére került sor, míg máskor, valamilyen funkcionális elv szerint szabadon soroltak településeket a határtérségbe, általában aszerint, hogy a határ az adott kutatás témájára nézve releváns módon meddig fejtette ki módosító hatását. Nyilván mind-egyik lehatárolásnak megvan a maga értelme, hiszen az intézményi kutatásoknál például a közigazgatási lehatárolást nem helyettesítheti más, mivel az intézmények hatásterülete rendszerint ilyen egységekre terjed ki. Városhálózati és térszerkezeti kutatásoknál ez az út kevésbé járható, ott célszerű kijelölni a megfelelő hatásterületet.

Határkutatás a magyar földrajzban és regionális tudományban

A határkutatás tradicionális vonalának a magyar földrajzi hagyományt tekinthetjük, amelynek államtani része már az első világháború előtt megerősödött. Hunfalvy tanítványaként Czirbusz Géza írta *megAnthropo-geografia* (Czutuusz G. 1915) című művét, ezzel már címében is felvállalva Ratzel (RATZEL, F. 1887) organikus államszemléleti irányát, mellyel a magyar politikai földrajzi gondolkodást a német iskola irányába indította el.

Az első világháborút követő békeszerződéssel a történelmi Magyarország területének kétharmadát veszítette el, s az új rend egy rövid horvát-magyar határszakasz kivételével teljesen új határokat szabott meg az országnak. Ilyen mértékű területvesztést a magyar politika nem tudott elfogadni, így a két világháború között a revízió gondolata folyamatosan életben maradt. A magyar földrajztudomány számára az államhatárok kérdése ekkor vált, nyilván políti-

kal indíttatásra is központi témává. A tudományos igényű elemzések az objektivitás erejével próbálták a nemzetközi közvéleményt, illetve a döntési helyzetben lévő hatalmakat befolyásolni (HAJDÚ Z. 2000). Teleki Pál földrajztudósként, kultuszminiszterként és miniszterelnökként egyaránt azt az álláspontot képviselte, hogy egy esetleges új nemzetközi döntés során a tudományos érvek hozzásegítik Magyarországot ahhoz, hogy legalább a magyar etnikai többséggel bíró területeket visszakapja. Ugyanakkor a Kárpát-medence területi egységét mint a magyar földrajz egyik alaptézisét hirdette meg. Érveit híres „vörös térképén”, illetve mintegy politikai röpirat stílusban megírt művein keresztül kívánta elfogadtatni a béketárgyalásokon, illetve később (TELEKI P. 1920; 1921; 1937). Világosan látta, hogy célját pusztán a magyar államterületről szóló ismeretekkel nem érheti el, így kutatását, adatgyűjtését Közép- és Délkelet-Európa is kiterjesztette, és a munka elvégzésére létrehozta az Államtudományi Intézetet (TELEKI P. 1937; RÓNAI A. 1989). A politikai földrajz másik kiemelkedő személyisége Prinz Gyula volt, akinek munkássága alapvető jelentőségű a *határzóna* szemlélet kialakításánál, a határörvidékek tipizálásánál (PRINZ GY. é.n.; HAJDÚ Z. 1980). A határkérdések más földrajzi kutatási témákat is átszöttek, így a gazdaságföldrajzzal, a településhálózattal, a közigazgatással, illetve a vonzaskörzetekkel foglalkozó kutatásokat is (HAJDÚ Z. 1982; 1987).

A második világháború előtti és alatti határváltozások, majd a második világháború utáni béketárgyalások előkészítésének rendezési reményei folyamatos munkát adtak a határkérdésekkel foglalkozó magyar geográfusoknak és gondolkodóknak. A határkérdést, annak hibás hatalmi és hazai kezelését, mint általános történelmi fejlődési problémát elemzi Bibó István több írásában is (BI>36 L 1986a; 1986b; 1986c), rávilágítva annak a kataklizmának egy fontos hátterére, amit nemcsak Magyarország, de a „kelet-európai kisállamok” csoportja is átélte a XX. század első felében. Az ő háború utáni összegzései a téma hosszú időre lekerült a napirendről. A szocializmus időszakában nemcsak a határkérdések, hanem általában a politikai földrajz is háttérbe szorított kutatási témává vált.

A határkutatás új korszaka a nyolcvanas évek második felében kezdődött el. Nem a politikai földrajz vonala mentén, hanem a területfejlesztés és a regionális tudomány kezdeményezésére. Az MTA Regionális Kutatások Központjában, Enyedi György vezetésével megvalósuló, a kormányzat anyagi támogatását is élvező, átfogó kutatási program a „speciális” térségek társadalmi-gazdasági folyamatait vizsgálta, és ezen belül egy jelentős részt szenteltek a megye és az államhatár mentén elhelyezkedő térségeknek. A munka eredményeinek bemutatására rendezett konferencia (Szombathely, 1986. november 4-5.) az eredmények pusztá bemutatásán túl mintegy programot hirdetett a határtérségek kutatására, annak főbb súlypontjaira. Ezek közül több ma is megállja a helyét,

és jelen körülményeink között is érvényes iránynak minősül (ERDŐST F. –TÓTH J. 1988). Bár a kutatási terv nyilván egy viszonylag elzárt *térség* állapotának felmérésére irányulhatott, de a konferencián már olyan előadások is elhangzottak, amelyek az államhatár mindkét oldalával foglalkoztak. Így Zala György és Rechnitzer János az együttműködésekéről, míg Kovács Teréz a határ mindkét oldalának figyelembe vételével a határ menti térségek szociológiai kutatásáról beszélt. A konferencián olyan nevek (Hajdú Zoltán, Rechnitzer János, Süli-Zakar István, Tóth József) is feltűntek, akik később a határkutatás ma is ismert műhelyeit fejlesztették fel, és a határkutatás és/vagy a politikai földrajz határokkal foglalkozó csoportjainak meghatározó személyiségei lettek. Rajtuk kívül a földrajzi, területfejlesztő és regionális tudományi szakma, valamint más társtudományok fontos képviselői is jegyezték előadásokat az államhatárok témáját érintve (ENYEDI GY. 1988; ERDŐSI F. 1988; LACZKÓ L. 1988; HAJDÚ Z. 1988; ZALA GY. 1988; BRUHÁCS J. 1988; ROTTLER F. 1988; T. MÁREY K. 1988; BERÉNYI I. 1988; KOVÁCS T. 1988; BŐCSKEI F. 1988; SÜLI-ZAKAR I. 1988; RECHNITZER J. 1988; IVANCSICS I. 1988; KÁROSSY CS. 1988; CSAPÓ T. 1988; FRISNYÁK S. 1988; ZÁKONYI J. 1988; BENKŐ F. —FODOR I. 1988; BOROS F. 1988; HORVÁTH GY. 1988; SIMON I. 1988; KRAJKÓ GY. 1988).

A nyolcvanas évek második felében tehát a speciális térségek területfejlesztési igénye „csempészte vissza” a határok témáját a tudományos életbe. A konferencia mérföldkő volt a határkutatás szempontjából.

Mint a bevezetőben is említettük, a rendszerváltás és az azt követő évtized a határkutatások erőteljes fellendülését hozta magával. A téma népszerűségét mi sem jelzi jobban, mint hogy a Sikos T. Tamás és Tiner Tibor által szerkesztett, „*A kelet-közép-európai határ menti térségek kutatásának válogatott bibliográfiája*” című összefoglaló mű (Sikos T. T. - TINER T. 2009) 450 szerzőtől 1100 művet hivatkozott meg, igaz nem minden szerző magyar, hanem számos közülük olyan külföldi alapmű, melyre a hazai kutatók rendre hivatkoznak, illetve külföldi és magyar szerzőtársak által térségünkről írt művek is szerepelnek benne. A határkutatások egyik legnagyobb intézményi képviselője, az MTA Regionális Kutatások Intézete könyvtárában, 2013-ban Sziráki Zsuzsanna állított össze egy szakbibliográfiát az 1984 és 2012 között megjelent, az Intézethez tartozó szerzők tollából jegyzett határkutatási publikációkból (SziRAKI Zs. 2013). Ez a lista 390 tételt tartalmaz, melyeket 91 szerző írt. Gyakorlatilag az RKI szinte teljes kutatói állománya érintett valamely határtérségi kutatásban. Az Intézet központi könyvtára mellett az MTA KRTK RKI Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály könyvtára Szabó Imréné és Tóth Henrietta szerkesztésében készített tematikus bibliográfiákat az osztrák-magyar és a szlovák-magyar határ kutatásáról, de ezek nem kerültek még publikálásra.

A főbb intézmények bemutatása után ezt a hatalmas mennyiségű anyagot megpróbáljuk irányzatonként, témánként elemezni, majd bemutatjuk a legfontosabb műveket, sorozatokat.

A határkutatás intézményei

Mint a korábbiakból láttuk, a főként határkutatással foglalkozó csoportok két Fő kiindulási bázisát Pécsen találjuk, ahol az MTA Regionális Kutatások Központja (RKK) Enyedi György, Illés Iván majd Horváth Gyula vezetésével már a nyolcvanas években megkezdte a határ menti térségek kutatását. Az MTA RKK szervezeti felépítésére jellemző, hogy az 1983-ban történt megalapításától kezdve az MTA FKI-tól „örökölt” egységek mellé fokozatosan egy országos hálózatot épített ki. Intézeti központokat tartott és tart fenn Pécs mellett Kecskeméten, Győrben, Miskolcon (ma Budapesten), amelyekhez Békéscsabán, Szolnokon, Debrecenben, Budapesten, Szombathelyen és Székesfehérváron tartoztak tudományos osztályok, illetve csoportok. Ez az intézményhálózat lehetővé tette, hogy valamennyi határszakaszon helyi kutató vagy kutatócsoport foglalkozzon a határtérség és az együttműködések vizsgálatával. Győri kezdeményezésre, 1999-ben útnak is indult egy határ-monográfia sorozat az „*Elválasztó és összekötő - a határ*” című első kötetrel, mely az osztrák-magyar határtérség akkori kutatási eredményeit foglalta össze (NÁRAI M. - RECHNITZER J. 1999). Pécsen Hajdú Zoltán vezetésével elsősorban a horvát és a szlovén határtérségről folynak kutatások. Győr, Rechnitzer János vezetésével, mondhatni elsőként vette át Pécsről a határkutatás témáját, elsősorban az osztrák-magyar határtérségre vonatkozóan, majd később az osztrák-szlovák-magyar határtérség, illetve az egész szlovák-magyar határ került a kutatások középpontjába. Debrecenben Baranyi Béla vezetésével indultak meg a vizsgálatok elsősorban az ukrán-magyar és a román-magyar határtérségben, melynek eredményeként egyrészt Baranyi Béla tollából kötet született, mely elsősorban területfejlesztési szempontból vizsgálja a határtérséget (BARANYI B. 2007), másrészt a határ-monográfia sorozat keretében, az ukrán-magyar határtérségről önálló kötetet publikáltak (BARANYI B. 2008). Békéscsabán Nagy Imre vált a határkutatások kulcsemberevé, az osztály elsősorban a jugoszláv/szerb-magyar határtérséggel, valamint a szerb-román-magyar térséggel foglalkozott. Munkásságuk egyik fontos eredménye a határ-monográfiák délkeleti térségünket tárgyaló kötete (NAGY I. - KUGLER J. 2004). Az MTA RKK tehát így tette saját intézményhálózatán belül országossá a kutatásokat, amely mindegyik egység szá-

§ Az akadémiai kutatóintézetek hálózatának szervezeti átalakulása után (2013-tól az MTA RKK a Világ-gazdasági Intézettel és a Közgazdaságtudományi Intézettel együtt az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontba integrálódott, s így jelenlegi neve: Regionális Kutatások Intézete (RKI).

mára önálló kutatásokat jelentett, de voltak olyan nagy, az egész ország területére kiterjedő kutatások, amelyekben területi kompetencia alapján valamennyi egység részt vett. Horváth Gyula főszerkesztésével indult útjára a „Kárpát-medence régiói” monográfia sorozat, amely a hazai régiók, és a szomszédos országok magyarlakta területeinek regionális bemutatásával foglalkozik. Valamennyi kötet fontos forrása a határkutatásoknak is. A jelenlegi szervezeti struktúrában az MTA KRTK egyik kutatócsoportjaként alakult meg 2013-ban a „Határkutató csoport”, mely akadémiai támogatást elnyerve működik James Scott vezetésével, és Rácz Szilárd hatékony szervezésében. A csoport az RKI bázisán működik, de deklaráltnon nyitott más intézetekből, intézményekből érkező kutatók fogadására is. Az RKK Horváth Gyula Főigazgatói munkássága alatt a Kárpát-medence meghatározó területfejlesztési, regionális kutatási intézményévé vált. Az intézményi tudás átadása a hazai felsősoktatásban, doktori képzésekben nyilvánult meg, de mellette kiépült egy határon átnyúló kapcsolatrendszer is, részben a szomszédos országokban élő magyar kutatókkal és területfejlesztési szakemberekkel, részben a közép- és délkelet-európai kutatókkal. Ez a határkutatási profilt is meghatározta, hiszen erős a határon átnyúló tervezéshez, az uniós integrációhoz, területi kohézióhoz kapcsolódó kutatások sora, amelyek nemcsak alapkutatásokat, hanem határ menti tervezésben való aktív részvételt is jelentettek (pl. Interreg HI. és IV. határ menti programjainak tervezési munkái).

A másik fő kiindulási pont Pécsen a Janus Pannonius Tudományegyetem/ Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete (illetve jogelődjei). A két intézmény között fontos összekötő kapocs volt Tóth József professzor személye, aki 1984 és 1992 között az RKK tudományos tanácsadója és főigazgató-helyettese volt, valamint az Egyetem Földrajz Tanszékén tanított. Később tanszékvezetőként, majd a Földrajzi Intézet és a Földtudományok Doktori Iskola alapítójaként, illetve vezetőjeként felkarolta témánkat, és így lett népszerű a kérdés nemcsak az oktatásban, de a doktori témákban is (pl. BALI L. 2012). A 90-es években, a Prinz Gyula-i hagyományokon a politikai földrajz meghatározó hazai műhelye alakult ki az Egyetemen. Pap Norbert vezetésével megalakult a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, amely bár területi irányultságú tanulmányokat folytat, de hangsúlyos a politikai földrajzi jelleg is. Így a határkutatásnak is fontos eseményévé vált az itt rendszeresen megrendezett Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, mely 2014 októberében érte el a IX. alkalmát. A konferencia kiadványai pedig a határkutatások publikációs orgánusmár jelentik (pl. VÉGH A. 2014).

Történettudományi megközelítésben szentelt egy kötetet a témának 1999-ben a JPTE BTK történelem doktori programja. A kötet elsősorban történelmi, geopolitikai szempontból tekintette át az elmúlt két évszázadban az európai

határok, nemzetállamok kialakulását (GÁL Z. - GARAI I. - HUSZÁR Z. 1999), de egyéni kutatások is rámutattak a határok kialakulásának különböző aspektusaira. Ilyen érdekes megközelítés volt a vasutak és a határ kialakítás közötti összefüggések feltárása (MAJDAN J. 2002).

Fontos, egyetemhez kötődő határtérség-kutatási műhely alakult ki a kilencvenes évek közepétől a Debreceni Egyetem (korábban Kossuth Lajos Tudományegyetem) Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékén is. A műhely vezetője Süli-Zakar István professzor, aki a politikai Földrajzi és történelmi megközelítés mellett elsősorban területfejlesztési megközelítésben foglalkozik a határtérségekkel, nemcsak mint kutató, illetve doktori iskolai programvezető, de úgyis, mint a Kárpátok Európai Interregionális Szövetség Régiótanácsának tagja, valamint az European Commission Association of European Border Regions (AEBR) külső szakértője, tehát a határon átnyúló együttműködések és uniós politikák gyakorlati oldalának alakítója (SÜLI-ZAKAR I. 2004; 2013).

Szegeden Szónokyné Ancsin Gabriella és Pál Ágnes nevéhez köthető a határkutatások jó része. A Szegedi Tudományegyetem eltérő karain dolgoztak (illetve nyugdíjasként oktatnak ma is), de kutatási témájuk valahol közös, elsősorban a déli határtérségünkre, a jugoszláv/szerb-magyar határtérségre vonatkozik. Pál Ágnes, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karához, míg Szónokyné Ancsin Gabriella a Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszékéhez tartozik. Graduális képzés mellett a doktori képzésben is megjelentek a kutatott témák. Gazdaságföldrajzosként elsősorban a jugoszláv működő tőke és a vállalkozások megjelenését vizsgálták a határtérségben. A szegedi határkutatáshoz 1999-től kezdve konferencia sorozat köthető, amelyek elsősorban a határtérségek és régiók, valamint az uniós csatlakozás problémakörét dolgozták fel (SZÓNOKY NÉ ANCSIN G. 2000; 2003; 2007). Pál Ágnes a Dél-Alföld határtérségeit vizsgálta és eredményeit önálló monográfiában (PÁL Á. 2003), valamint szerkesztett kötetekben (PÁL Á. 2002) publikálta, illetve 2007-ben a tiszteletére publikálták „A határok kutatója” című tanulmánykötetet (SZÓNOKY NÉ ANCSIN G. - PÁL V. - KARANCSI Z. 2007).

Más egyetemeken is megjelent a határkutatás, még ha az adott műhely számára nem a Fő vagy kizárólagos témát jelentette is. Így a komáromi Selye János Egyetem Kutatóintézetében Sikos T. Tamás vezetése alatt születtek ilyen doktori témák, illetve fontos műként kell megemlítenünk a már jelzett bibliográfiát (SÍKOS T. T. - TINER T. 2009) is. Hasonlóképpen, Sopronban Fábán Attila nevéhez köthető a határkutatások a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán, melynek kutatásai elsősorban gazdasági jellegűek (FÁBIÁN A. 2012).

Más megközelítésben, de széles, közép-európai spektrumú határkutatásokkal találkozunk az MTA Kisebbségkutató Intézetben is. Nemzetközi szerzőgárdát vonultat fel a 2001-ben kiadott „Határ, régig etnikumok Közép-Európában” (ÉGER GY. - LANGER J. 2001) című kötetük.

A civil szervezetek részéről is jöttek létre olyan egységek, amelyek hozzájárulnak a határtérségek folyamatainak kutatásához. A Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálat (Central European Service for Cross-border Initiatives, CESCO) 2009-ben jött létre azzal a céllal, hogy a határ menti együttműködések a francia Mission Operationnelle Transfrontalière mintájára segítse a magyar határ mentén. A szervezet létrehozása és vezetése Ocskay Gyula nevéhez köthető, aki jelentős elméleti munkásságot is tudhat maga mögött. Az intézet profilja pedig valahol a gyakorlati tanácsadás és a tudományos eredmények területi programokban történő megjelenítése között helyezhető el.

Főbb kutatási irányok, témák

A legfontosabb irányzatokat, illetve témacsoportokat már a bevezetőben említettük. A kutatások és publikációk egy jelentős részét meghatározza az adott kutató alapvető szakmája, így néha nehéz eldönteni, hogy egy adott munka határkutatásnak tekinthető-e, vagy a határtérség mint egy kutatási területi egység határozódott meg egy másik kérdést a központba helyező Vizsgálat során (pl. a szegénység vizsgálata egy határ menti térségben, ahol a periférián tapasztalható szegénység vizsgálata a lényeg, és nem a határ jelenlétének hatása a szegénység jellemzőire). Bár tematikus bontást alkalmazunk, de nyilvánvaló, hogy „tisztá” besorolás nincs. Tehát az alább leírt művek, szerzők besorolhatók valahova, de ettől még egy másik kategória szempontjából is értékelhetők.

A földrajztudomány hagyományos irányai

A kategóriák közül először a magyar földrajzi hagyományokban gyökerező politikai földrajzi jellegű vizsgálatokat említenénk. Ezek között vannak olyanok is, amelyek témája alapvetően városhálózati, vagy vonzáskörzeti, de a téma szempontjából az államhatároknak kiemelkedő jelentőségük van. Ebben a vonalban megtaláljuk a Kárpát-medence földrajzi egységének vizsgálatát, elsősorban városhálózati, közigazgatás-földrajzi és gazdaságföldrajzi szempontból. A politikai-, történelmi- és etnikai földrajzi kutatások egymást erősítve gyakran átfedték egymást (Kocsis K. - TÁTRAI P. 2012).

E vonal egyik fontos kiinduló személyisége Tóth József professzor volt, aki a Kárpát-medencén belüli régiók felosztása kapcsán emelkedett felül a határo-

kon, és tekintett egy nagyobb területi egységre, amely szemlélet később nagy hatást gyakorolt az iskolájába járó földrajzos nemzedékek munkájára. Határokkal kapcsolatos munkáját már 1983-ban megkezdte, amikor Csatári Bálinttal közösen az Alföld határ menti térségeinek kutatásáról publikált (TÓTH J.

CSATÁRI B.1983). A rendszerváltás utáni munkásságára jellemző, hogy mint gazdaságföldrajzos hangsúlyozta a rendszerváltás, majd az uniós csatlakozás jelentőségét a határ menti térségek életében. A határ menti kapcsolatok jellegét bemutató híres ábrája, amely a rendszerváltás előtti kapcsolattartás kötelező köreit mutatta be, megadta a későbbi kutatások alaphangját, ezzel mintegy a határon átnyúló intézmények kutatásának egyik kiinduló személyiségévé is vált. Élete utolsó éveiben összegző tanulmányokat is publikált az európai határtípusokról (PAP N. - TÓTH J. 2008).

Hajdú Zoltán tudománytörténeti és közigazgatás-földrajzi tanulmányai már a nyolcvanas években sem kerültek meg a határváltozások kérdéskörét. Kilencvenes évekbeli munkásságát a 2001-ben megjelent *Magyarország közigazgatási földrajza* című művében foglalta össze. Itt már megtalálhatók azok az utalások, amelyek a belső térfelosztás rendszerének változtatását a határmegvonások egyik szükségszerű következményeként (is) ábrázolták. Ebből az irányból a kétezres évek művei között több olyat találunk, amelyek az államtér változások más rendszerekre (pl. vízierő-hasznosítás) gyakorolt hatásának szisztematikus bemutatását tartalmazzák, illetve az államosodás folyamatát foglalják össze egy-egy nagyrégióban.

A vonzáskörzeti és városhálózati kutatások ide kapcsolható vonulatát Kovács Zoltán sokat idézett műve kezdte meg, amely 1990-ben, a Földrajzi Közleményekben jelent meg, és az első világháborút követő határmegvonások hatását mutatja be a határ menti területek központhálózatára (Kovács 1990). Ebben a vonulatba illeszkedik az OTKA által támogatott kutatásból megjelenő kötet, amely a városhálózat további fejlődését követi nyomon a Kárpát-medencében (HARDT T. - HAJDÚ Z. - MEZEI I. 2009), valamint a szlovák-magyar határtérség mozgásait (HARDT T. - TÓTH K. 2009), illetve Pozsony határon átnyúló szuburbanizációját bemutató mű (HARDT T. - LADOS M. - TÓTH K. 2010).

A földrajz tudománykörében találunk néhány kevésbé hagyományos témát, mint például a női vállalkozók határon átnyúló kapcsolatainak vizsgálatát is (MOMSEN J. H. - SZŐRENYINÉ KUKORELLI, I. - TÍMÁR, J. 2005).

A határon átnyúló intézmények kutatása

Nagyon fontos kutatási és publikálási irányná vált a határon átnyúló intézményi és egyéb (általában gazdasági, önkormányzati, kulturális) kapcsolatok vizsgálata. Ebben a témába illeszkednek bele a jogi aspektusú kutatások, ame-

lyek elsősorban a határon átnyúló intézményrendszer (eurorégiók, EGTC-k) létrejöttének és működésének jogi problémáival foglalkoznak.

A rendszerváltástól máig ezek a témák a határkutatások fő vonalát adják, amelybe számos szerző és műhely bekapcsolódott. Ha a gyökereket vizsgáljuk, nem mehetünk vissza olyan messze a múltba, mint az előző irányzatnál. Egyszerűen azért, mert a határon átnyúló (gyakran „határ menti”-nek nevezett) kapcsolatok egyszerűen nem léteztek a mai formájukban. Így nagy erővel hatott az első intézmények megjelenése, amelyekbe már a megyék és a települések is delegálhattak képviselőket, ezzel megélve a „nemzetközivé válás” élményét. Az Alpok-Adria munkaközösség, valamint a Kárpátok Eurorégió megalapítása, Győr-Moson-Sopron megye úttörő területfejlesztési együttműködése Ausztriával (közös munkabizottság létesítése) olyan újszerű esemény volt, amely megmozgatta a hazai kutatók fantáziáját is (HORVÁTH GY. 1992; ILLÉS I. 1993; 1994; RECHNITZER J, zoi). Jelenleg az újnak mondható jogi forma, az EGTC-k kutatása vált elsősorban jogi aspektusból fontos témává (FEJES Zs. 2013). A téma szélesedett, mert az egyes települések, intézmények, kamarák és civil szervezetek, majd ezt követően a hatóságok együttműködése is megindult (pl. munkaügyi szervek), ezzel új és új témákat felvetve.

Ha a téma fejlődését vizsgáljuk a fű kiinduló pontokat Pécsen és Debrecenben találjuk. Süli-Zakar István (Debreceni Egyetem) a Kárpátok Eurorégió kapcsán tárta fel a Kárpát-medence északnyugati térségének együttműködéseit. A Kárpátok Eurorégió kapcsán elmondható, hogy Süli-Zakar professzor végigkövette az együttműködés születését és fejlődését, vizsgálta a működését, valamint hatását a környező térségre, amelyről el lehet mondani, hogy Európa szélé, belső periferiája, a nyugati és keleti hatalmi központok között. A határookra vonatkozó tanulmányai először történeti jellegűek voltak (SOLI-ZAKAR I. 1996), de később a hangsúly az együttműködésekre terelődött, és a témát számos szerkesztett kötetben dolgozta fel (SÜLI-ZAKAR I. 2004; 2013).

Izgalmas, különleges szakterület a határnak mint intézménynek a vizsgálata. Nyilván itt határőrizeti, rendvédelmi megközelítés kerülhet szóba, amelyet olyan kollegák műveinek, akik korábban vagy jelenleg is ilyen testületekben szolgáltak vagy szolgálnak. Ez jelenthet konkrét technikai vagy történeti megközelítést, de szélesebb, geopolitikai összefüggések elemzését is megtaláljuk, elsősorban biztonságpolitikai, rendvédelmi szempontból, és mára ez a tudás a felsőfokú oktatás részévé is vált főként a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen és a Pécsi Tudományegyetemen (KosolxA I. 2004; SALLAI J. 2012; SUBA J. 2014; TEKE A. 1999).

Regionális témák

Az előbbivel részben átfedést mutatva jelentek meg azok a témák, amelyek határon átnyúló folyamatok, mozgások jelenségével, törvényszerűségeivel, általánosításaival foglalkoztak. A tér társadalomtudományi vizsgálatainak alapvető eleme a határok keletkezésének és hatásainak vizsgálata (NEMES NAGY J. 1998). Már a kezdetekben, úttörő jelleggel megjelent az osztrák-magyar határon, az innovációk és a gazdaság terjedésével, a munkaerőmozgás és foglalkoztatáspolitikai kérdéseivel foglalkozó kutatási téma az MTA RKK Észak-dunántúli Osztály (később Nyugat-dunántúli Tudományos Intézet) munkái között. A határkutatási monográfiák talán első képviselője lett A *nyitott határ* című kötet, mely egy közös, osztrák-magyar kutatás eredményeit mutatta be (RECH NITZER J. 1990). A mozgás, a területi divergencia volt számos, korai tanulmány témája, szociológiai, valamint szociográfiai megközelítésben is. Fontos kiemelni a határ identifikációs, mentális szerepét is (VÁRADI, M. M. - WASTL-WALTER, D. 1994; VÁRADI, M. M. - WASTL-WALTER, D. - VEIDER, F. 2002; HARDI T. 1999). Általában fontos témává vált a szétválasztott határtérségek integrációjának sorsa is a határok funkcióváltása után (HARDI T. 2010).

z. ÖSSZEFOGLALÁS - A HATÁRKUTATÁS JÖVŐJE

Mint láthattuk, a határkutatás széles spektrumot ölel fel mind az érintett diszciplínák szempontjából, mind az érintett kutatók intézményi beágyazottsága és szakmája szerint. Tehát a határkutatás nemcsak témáját tekintve határterület, hanem tudomány-rendszer-tani helyét tekintve is. E rövid áttekintés nyilván nem adhat teljes képet a hazai kutatásokról, csupán a szerző szűk körű ismeretei alapján állít össze egy metszetet, kihangsúlyozva, hogy nyilván sok olyan mű, szerző kimaradt a felsorolásból, akiknek itt lett volna a helyük. Ez nyilván terjedelmi okokra is visszavezethető, de a szerző figyelmetlenségére is, amiért ezúton is elnézést kér, de egyúttal várja a kritikákat is, mert célszerű lenne ezt a témát tovább vezetni, és alaposabb, átgondoltabb tudománytörténetet írni. Igyekeztünk a határkutatás témáját elválasztani azoktól a kutatási és publikációs témáktól, melyeknek fókuszában nem a határ vagy határtérség áll, hanem például a Kárpát-medence vagy a magyarság, a magyar kisebbség kutatása. Így jelentős, a határkutatás témáját is gazdagító konferencia-sorozatok és publikációk kimaradtak ebből az írásból így a történeti földrajzi megközelítések is, gondolunk itt Frisnyák Sándor és Kókai Sándor munkásságára (KÓKAI S. 2013), valamint Gulyás László írásaira és az általa szervezett konferencia sorozatra (GuLYRs L. 2012).

Mindenképpen kiemelendő, hogy ma már meg lehet írni ennek a kutatási területnek a történetét, amely tanulságos áttekintést ad egy korszakról, amely azonban egyáltalán nem zárult még le. A „nyitott” határok hatásait napjainkban éljük meg, olyan átalakulási folyamatok zajlanak, amelyekre nem számíthattunk a naivan várakozó korszakban, így eddigi munkáink témái tovább vihetők, legfeljebb más hangsúlyokkal.

IRODALOM

- BALI L. 2012: A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője. Underground Kiadó és Terjesztő Kft., Budapest, 212 p.
- BARANYI B. 2007: A határmentiség dimenziói Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 318 p.
- BARANYI B. (szerk.) 2008: Magyar-ukrán határregió - együttműködés az Európai Unió külső határán. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 207 p.
- ✓ BENKŐ A. - FODOR I. 1988: A határmenti térségek környezetvédelmi problémái. In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/z Program Iroda, Pécs-Budapest, pp.136-140.
- BERÉNYI I. 1988: A határmenti térségek kutatásának szociáigeográfiai aspektusai. In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 58-61.
- BIBÓ I. 1986a: Az európai egyensúlyról és békéről. VIDA I. - NAGY E. - ifj. BIBÓ I. (szerk.): Válogatott tanulmányok, 1935-1944. Magvető, Budapest, pp. 295-635.
- BIBÓ I. 1986b: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. VIDA I. - NAGY E. - ifj. BIBÓ I. (szerk.): Válogatott tanulmányok, 1945-1949. Magvető, Budapest, pp. 185-265.
- Binó I. 1986c: A békeszerződés és a magyar demokrácia. VIDA I. - NAGY E. - ifj. BIBÓ I. (szerk.): Válogatott tanulmányok, 1945-1949. Magvető, Budapest, pp. 267-296.
- BOROS F. 1988: Gondolatok-észrevételek-adalékok: (A határmenti térségek környezetvédelmi problémái). In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/z Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 141-142.

- BöcsKEI F. 1988: Vas megye határmenti térségei és azok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel a nemzetközi együttműködésre. In: ERDŐS[F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 65-71.
- BRUHÁCS J. 1988: A határtérségek nemzetközi jogi rezsimjéhez. In: ERNŐST F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 47-52.
- CZIRBUSZ G. 1915: Anthro-geografia. I. rész. A Föld felületi formáinak hatása. Franklin Társulat, Budapest, 127 p.
- CSAPÓ T. 1988: Vas megye határmenti térségeinek népességföldrajzi elemzése. In: ERDŐST F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 101-118.
- EGER GY.-LANGER, J. 2001: Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. Osiris Kiadó, Budapest, 244 p.
- ENYEDI GY. 1988: A hazai terület- és településfejlesztési kutatások súlypontjai. In: ERDŐST F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 11-17.
- ERDŐST F. 1988: A határmenti térségek kutatásáról. In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 18-30.
- ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.) 1988: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái, Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, 221 p.
- FÁBIÁN A. 2012: A határmenti együttműködések konstruktivista nézőpontjai. In: RECHNITZER J. - RÁCZ Sz. (szerk.): Dialógus a regionális tudományról. SZE Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola-Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, pp. 76-86.
- FEJES Zs. 2013: Határok nélkül?: A határon átnyúló együttműködések jogi és közigazgatási környezete Európában és Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 239 p.

- FRISNYÁK S. 1988: Szabolcs-Szatmár megye gazdaságilag elmaradott területei. In: ERDŐS[F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 119-128.
- GÁL Z. - GARAT I. - HUSZÁR Z. (szerk.) 1999: Európa külső és belső határai a XIX. és a XX. században. (Kutatási füzetek; 6.) Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, pp. 130-142.
- GULYÁS L. 2012: Küzdelem a Kárpát-medencéért: regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon, 1690-1914. Kárpátia Stúdió, Budapest, 283 p.
- HAJDÚ Z. 1980: A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Földrajzi Intézetében végzett közigazgatás-földrajzi kutatómunka ismertetése és értékelése. In: TÓTH T. (szerk.): Tanulmányok a területi kutatások módszertanából. MTA Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs, pp. 141-158.
- HAJDÚ Z. 1982: Területrendezési törekvések a magyar földrajztudományban a két világháború között. In: Földrajzi Közlemények, 30 (106) évfolyam, 2. szám, pp. 89-106.
- HAJDÚ Z. 1987: Vonzáskörzet-kutatás a felszabadulás előtti magyar földrajztudományban. In: Tér és Társadalom, 1 évfolyam, 1. szám, pp. 87-95.
- HAJDÚ Z. 1988: Az államhatárok és a határmenti területek politikai földrajzi kutatása. In: ERDŐS[F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 39-41.
- HAJDÚ Z. 2000: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918-1920. In: Kisebbségkutatás, 9 évfolyam, 2. szám, pp. 224-233.
- HARDI T. 1999: A határ és az ember. - Az osztrák-magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”. In: NÁRA! M. - RECHNITZER J. (szerk.): Elvált és összeköt - a határ: Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs-Győr, pp. 159-189.
- HARDI, T. 2010: Cities, Regions and Transborder Mobility Along and Across the Border. (Discussion Papers 82), Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 27 p.
- HARDI T. - HAJDÚ Z. - MEZEI L 2009: Határok és városok a Kárpát-medencében. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr-Pécs, 374 p.
- HARDI T. - LADOS M. - TÓTH K. (szerk.) 2010: Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén / Slovensko-mad'arská aglomerácia v okolí Bratislavy. MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet - Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr-Somorja, 223 p.

- HARDT T. - TÓTH K. (szerk.) 2009: Határaink mentén: A szlovák-magyar határ-térség társadalmi-gazdasági vizsgálata. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 283 p.
- HORVÁTH GY. 1988: Egy határmenti térség Bulgáriában. In: ERDŐS! F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp.143-146.
- HORVÁTH GY. 1989: A magyar-jugoszláv határmenti területi-gazdasági kapcsolatok fejlesztése. In: *Ipargazdaság*, 41 évfolyam, ii. szám, pp. 39-41.
- HORVÁTH GY. 1992: Regionális fejlesztési modellek és stratégiák az Alpok-Adria Munkaközösségben. In: CSEFKÓ F. (szerk.): Félődő előtt a falusi önkormányzatok. Önkormányzati Akadémia Pécsi Területi Iskolaközpontja, Pécs, pp. 80-91.
- HORVÁTH, GY. 1993: Restructuring and interregional cooperation in Central Europe: The case of Hungary. In: CAPPELLIN, R. - BATEY, P. W. J. (eds.): *Regional Networks, Border Regions and European Integration*. Pion, London, pp.157-176.
- HORVÁTH, G. 1998: Policy legislation on cross-border co-operation. In: KICKER, R. - MARKO, J. - STEINER, M. (eds.): *Changing Borders: Legal and Economic Aspects of European Enlargement*. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, pp. 237-256.
- ILLÉS I. 1993: A Kárpátok Eurorégió. In: *Valóság*, 36. évfolyam, 6. szám, pp.12-19.
- ILLÉS I. 1994: Határok és határmenti együttműködés Nyugat- és Kelet-Európában. In: Kiss J. L. (szerk.): *Európai határok-európai stabilitás. Posztgraduális Nemzetközi és Diplomáciai Tanulmányok Intézete, Budapest, (BIGIS közlemények - BIGIS papers, 1994. 1.), pp. 35-42.*
- IVANITS I. 1988: A jugoszláv-magyar kishatárforgalom jogi szabályozásának néhány kérdése. In: ERDŐS! F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 90-93.
- KAROSSY Cs. 1988: Az őrségi falvak térkapcsolatainak néhány jellemzője a tömegközlekedés és a munkaerő-ingázás alapján. In: ERDŐS! F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 94-100.
- KOBOLKA I. 2004: Biztonságföldrajzi kutatások a magyar-szlovén és a magyar-horvát államhatárok területén. In: BODÓ L. (szerk.): *Semper movere - min-*

- dig mozgásban: Tanulmánykötet a 75 éves Krisztián Béla tiszteletére. PTE TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Pécs, pp. 237-247.
- Kocsis K. - TÁTRA! P. (szerk.) 2012: A Kárpát-Pannon térség változó etnikai arculata = Changing ethnic patterns of the Carpatho-Pannonian area. MTA CSFK FTI, Budapest, 27 p.
- KÓKA! S. 2013: A Bánsági-Határőrvidék társadalmi-gazdasági szerepe és jelentősége a XIX. században. In: FRISNYÁK S. - GÁL A. (szerk.): *Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete - Szerencsi Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza; Szerencs. pp. 209-238.
- / KOVÁCS T. 1988: Néhány módszertani elképzelés a határmenti térségek szociológiai vizsgálatához. In: ERDŐS! F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 62-64.
- KOVÁCS Z. 1990: A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. In: *Földrajzi Közlemények*, 1-2, pp. 3-16.
- KRAJKÓ GY. 1988: Határmenti térségek kutatási vonatkozásai. In: ERDŐS! F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp.152-157.
- LACZKÓ L. 1988: A sajátos helyzetű térségek problematikája, különös figyelemmel a határmenti területekre. In: ERDŐS! F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 31-38.
- LADOS, M. 2000: Zusammenarbeit über die Grenzen: der sanfte Druck der EU. In: *Raum*, (37): März. pp.18-21.
- MAJDAN J. 2002: A határok 20. századi változásainak hatása a magyar vasúthálózatra. In: PAL Á. (szerk.): *Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. JGYF Kiadó, Szeged, pp. 365-399.
- MOMSEN, J. H. - SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. - TIMÁR, J. 2005: *Gender at the border: Entrepreneurship in rural post socialist Hungary*. Ashgate, Aldershot.
- NAGY I. - KUGLER J. (szerk.) 2004: *Lehet-e három arca e tájnak?: Tanulmányok a délkeleti határrégió újrászerveződő kapcsolatairól* MTA Regionális Kutatások Központja, Békéscsaba-Pécs, 286 p.
- NÁRAI M. - RECHNITZER J. (szerk.) 1999: *Elválaszt és összeköt - a határ: Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs-Győr, pp. 159-189.

- NEMES NAGY J. 1998: A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 260 p.
- PAL Á. (szerk.) 2002: Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. JGYF Kiadó, Szeged, 524 p.
- PÁL Á. 2003: Dél-alföldi határvidékek. A magyar-szerb-román határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálata. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 235 p.
- PAP N. - TÓTH J. 2008: A európai államhatárok típusai. In: HORVÁTH I. - Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum - PolgART Kiadó, Budapest, pp. 7-11.
- PRINZ GY. (é.n.): Magyar földrajz III. kötet - Államföldrajzi kép. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 475 p.
- RATZEL F. 1887: A Föld és az ember. Anthro-po-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 623 p.
- RECHNITZER J. 1988: Győr-Sopron megye határmenti kapcsolatai. In: ERDŐST F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 80-89.
- RECHNITZER J. (szerk.) 1990: A nyitott határ. A gazdasági és szellemi erőforrások innováció-orientált fejlesztése az osztrák-magyar határmenti régiókban. MTA RKK Észak-dunántúli Osztálya, Győr, 196 p.
- RECHNITZER, J. 2001: Der Zusammenarbeit der grenzüberschreitenden Regionen Ungarns als neue Richtung der Regionalpolitik. In: Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie, (45):1-2. pp. 50-64.
- ROTTLER F. 1988: Határmenti térség-nemzetiségi tudat. In: Erdősi F. - Tóth J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 53-56.
- RÓNAI A. 1989: Térképezett történelem. Magvető Kiadó, Budapest, 349 p.
- SALLAI J. 2012: Vasfüggöny (Elektromos Jelzőrendszer, EJR) bontástól a határnyitáshoz. In: Valóság: Társadalomtudományi Közlemény, LV évfolyam, 12. szám, pp. 56-68.
- SUBA J. 2014: A Karlócai békében kijelölt határ határtérképe. In: Hadtörténelmi Közlemények, 127 évfolyam, 1. szám, pp. 133-144.
- SIKOS T. T. - TINER T. (szerk.) 2009: A kelet-közép-európai határ menti térségek kutatásának válogatott bibliográfiája. Selye János Egyetem-SJE Kutatóintézete, Komárom, 137 p.

- SIMON I. 1988: A megyehatár menti térségek társadalmi-gazdasági folyamatainak vizsgálatáról. In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/z Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 147-148.
- SÜLI-ZAKAR I. 1988: Határmenti területek társadalom-földrajzi viszonyai Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén. In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/z Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 72-79.
- SÜLI-ZAKAR I. 1996: Magyarország határainak változásai az államalapítás korától 1920-ig. In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Konferencia helye, ideje: Nyíregyháza, Magyarország, 1996. április 4-6, Besenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, pp. 97-106.
- SÜLI-ZAKAR I. (szerk.) 2004: Cross-border Co-operations: Schengen Challenges. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2004. október 11-12, Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SÜLI-ZAKAR I. 2013: Közös múltunk - közös jövőnk, együtt Európáért: 20 éves a Kárpátok Eurorégió: emlékek, sikerek, megújulás. DIDAKT Kft., Debrecen, 495 p.
- SZIRÁKI Zs. (szerk.) 2013: A Regionális Kutatások Intézete munkatársai határtudományi kutatásainak bibliográfiája. 1984-2012. MTA KRTK RKI Könyvtára, Pécs, <http://www.rkk.hu/rkk/konyvtar/bibliografiak/hatartudomanyok.pdf>
- SZÓNOKYKÉ ANCSIN G. (szerk.) 2000: Határok és régiók. Nemzetközi földrajzi konferencia: Szeged, 1999. november 29-30, JATEPress, Szeged.
- SZÓNOKYKÉ ANCSIN G. (szerk.) 2003: Határok és az Európai Unió. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia: Szeged, 2002. november 29-30. JATEPress, Szeged.
- SZÓNOKYKÉ ANCSIN G. (szerk.) 2007: Határok és eurorégiók. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged.
- SZÓNOKYKÉ ANCSIN G. - PÁL V. - KARANCSI Z. 2007: A határok kutatója. Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szeged-Szabadka, 283 p.
- T. MÉREY K. 1988: Néhány gondolat a határmentiség kérdéséhez a történettudomány részéről. In: ERDŐST F. — TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 57-58.
- TEKE A. 1999: Volt egyszer egy EJR. Győri Határőr Igazgatóság, Győr.

- TELEKI P. 1920: Ethnographical Map of Hungary Based on the Density of Population. 1 :1000 000. Budapest-Hague.
- TELEKI P. 1921: The Frontiers of Hungary. Homyánszky Nyomda, Budapest.
- TELEKI P. 1937: A propos d'une carte ethnique. Frontières politiques et frontières nationales en Europe centrale. Tirage a part de la „Nouvelle Revue de Hongrie" (Janvier et Février 1937) Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, Budapest.
- TÓTH J. 2004: Régiók és államhatárok a Kárpát-medencében. In: KUPA L. - GYUROK J. (szerk.): Határmenti régiók és kisebbségek a 19-20. században: konferencia-kötet. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2003. november 7-8. B&D Stúdió, Pécs, pp. 13-26.
- TÓTH J. - CSATÁRI B. 1983: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. (Területi Kutatások 6.) MTA FKI, Budapest.
- VÁRADI, M. M. - WASTL-WALTER, D. 1994: The divergent development of two villages in the Austro-Hungarian border region. In: Estudios Fronterizos. Revista del Instituto de Investigaciones Sociales. No 34 Julio-diciembre de 1994. Universidad Autónoma de Baja California, pp. 167-193.
- VÁRADI, M. M. - WASTL-WALTER, D. - VEIDER, F. 2002: Bordering silence: border narratives from the Austro-Hungarian border. In: MEINHOF, U. H. (ed.): Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe. Ashgate, Aldershot, pp. 75-94.
- VEGH A. (szerk.) 2014: A kisebbségek geopolitikája: VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs, 2012. november 15-16, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs.
- ZÁKONYI J. 1988: A Magyar Népköztársaság államközi vízügyi kapcsolatai, különös figyelemmel a határterületekre. In: ERDŐSI F. - TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 129-135.
- ZALA GY. 1988: A határmenti együttműködés szükségessége, eddigi főbb eredményei és problémái. In: ERDŐSI F. -- TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja - Ts-2/2 Program Iroda, Pécs-Budapest, pp. 42-46.

A MAGYAR KATONAFÖLDRAJZ NEGYED ÉVSZÁZADA (1989-2014)

NAGY MIKLÓS MIHÁLY

ABSTRACT

At the time of the political changes in Central and Eastern Europe, Hungarian military history was in a completely closed state, concentrating only on internal issues. Even though military history was recognized as an academic discipline related to geography and military science, its focus did not expand beyond the military profession. It was mainly concerned with the geographical contexts of armed conflicts, and it was primarily a descriptive discipline. This latter feature can be considered a significant regression, setting the discipline back to its 19th century level. As a result of the political changes, however, the Hungarian military profession and science have undergone a relatively quick transformation bringing about similar processes in military geography as well. These reformations seemed extremely fast-paced at the time. Hungarian military geography aimed to catch up to the academically more developed Western military-geographical mentality. This was a time of including geopolitical and geostrategical notions in Hungarian military thinking and also of the reformation of the theories of the discipline. The idea of a complex and dynamic military geography emerged in the late 20th century, which was a sign of ideological rejuvenation and also of a definite opening towards civilian geography. At the same time, civilian geography also recognized the importance of transforming military geography, thus opening the way to the deliberate participation of civilian geographers in military geography. This process had an extensive academic literature and several precursors in the history of science. By the new millennium, Hungarian military geography - following Western tendencies - had gradually evolved into the geography of security, while the discipline also began to split into two areas. While the official military geography intended to keep the discipline inward-looking and mainly descriptive in order to cater to the everyday needs of the military profession, academic-level military geography, practiced partly by civilians and partly by military geographers, has been renewed and measures have

CSc, PhD, nyugállományú és címzetes egyetemi docens, katonai szakíró,